

A RENESZÁNSZ ÉS KLASSZICIZMUS HATÁRÁN: TÓTFALUSI KIS MIKLÓS, A TIPOGRÁFIA MESTERE

A tipográfia átalakulása a 17. században és Tótfalusi Kis Miklós szerepe ebben a folyamatban

Szárász Zsuzsanna

*Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 1117 Budapest, Pázmány P. sétány 1/a
(eagle_gwayhir@hotmail.com)*

Összefoglaló: Tótfalusi Kis Miklós a 17. századi magyar művelődéstörténet fontos alakja volt. Erdélyben született nyomdász, betűmetsző és tipográfus egy személyben. Méltatói nagyrészt a reformátort látták benne, aki nyelvünk és helyesírásunk tisztaságáért, az olvasás elterjesztéséért harcolt, így könyvnyomtatói tevékenysége sokáig háttérbe szorult. Hollandiai tapasztalatai és munkássága mellett nyomtatványainak nagy részét Kolozsváron hozta létre. A kor megfelelő technikai és kulturális feltételei is szerepet játszottak abban, hogy Kis Miklós és pályatársai nem csak formailag, de jelentőségét tekintve is átalakították a tipográfia és a betűmetszés mesterességét, megalkotva a reneszánsz és klasszicizmus közti átmenetet, ennek keretében pedig az átmeneti, avagy hollandi betű típusát.

Kulcsszavak: reneszánsz, klasszicizmus, átmeneti/hollandi betű, díszítő elemek, betűművész

Abstract: Tótfalusi Kis Miklós was an important figure in the history of hungarian art and civilization. He was born in Transylvania and worked as a printer and typographer. Critics mainly saw him as a reformer, who had been fighting for the clearness of hungarian orthography and the spreading of reading, so his labour as a printer remained in the background for long times. He was working mainly in Kolozsvár, but learned his profession in the Netherlands. The convenient technical and cultural surroundings of his age were playing a great role in the process as Kis Miklós and his contemporaries changed not only the conditions, but the whole significance of typography, creating the transition between renaissance and classicism and the transient letter.

Keywords: renaissance, classicism, transient letter, ornamental elements, artist of typography

---

A tipográfia átváltozása: mesterségből művészet

Az ipari és gazdasági viszonyok erőteljesen megváltoztak a 17. századra. Rohamos fejlődésnek indul a nyomdatechnika, ez pedig sokkal nagyobb példányszámú nyomtatást tett lehetővé. Ennek, és a kedvező kulturális viszonyoknak az eredményeképpen az olvasás szélesebb körben terjedni kezdett. A nyomtatás feladata már nem csak a néhány kéziratos példányú könyv újraalkotása és

pótlása, hanem nagy tömegek kiszolgálása lett. A könyv kulturális ritkaságból mindennapi használati tárggyá lépett elő, így a könyvnyomtatásnak mind a feladatai, mind anyagai és technikája radikális változáson ment keresztül. Több ezres példányszámnál pedig új igények is fellépnek, Ilyenek voltak például a könyvek jól és könnyen olvashatósága, a nyomtatás tisztasága. Ez pedig új feladat elé állítja a 17. század nyomdászait: új betűt

TIPOGRÁFIA DIÁKKONFERENCIA 2008. DECEMBER

Száraz Zsuzsanna: A reneszánsz és klasszicizmus határán: Tótfalusi Kis Miklós, a tipográfia mestere

kell készíteni, amely megfelel ezeknek a kritériumoknak, jól viseli a nyomtatás igénybevételét, jól olvasható és kontrasztos, tiszta nyomatot ad az egyre fehérebb és simább papíron. A betű finomabbá, aprólékosabbá válik, így nagyobb teret ad a kifejezésre, díszítésre.

Ennek eredményeképpen pedig kialakul az új típusú tipográfus, amelynek Tótfalusi Kis Miklós tökéletes példája. A fejletlen ipari és kulturális viszonyok közt dolgozó, technikai problémákkal küszködő könyvnyomató szépen lassan eltűnik, helyébe pedig a nyelvi kifejezés mestere, a gondolatokat adekvátan formába öntő művész lép. Ennek a művésznek pedig célja azonosulni az íróval és saját művészetének technikai publikációs eszköze, a tipográfia mesteri szintre fejlesztésével minél pontosabban kifejezni a szavakat, mondanivalót.

Tótfalusi Kis Miklós: a betűművész, az új tipográfus

Kis Miklós Hollandiában elsajátította a betűmetszés tudományát, amely az adott kor nyomdászatának alapvető és igen meghatározó része – mivel ezek a mesteremberek formálják meg a nyomtatott szöveg minden egyes jelét. Azonban ő nem csak másolta mesterei betűit, hanem alakította, formálta is őket. Tipográfiai munkásságának legnagyobb eredménye azonban, hogy rendkívül éles szemmel állapította meg változó kora szükségleteit, és ennek tekintetében fejlesztette tovább betűit, azok funkciójából eredő formai követelmények figyelembevételével. Munkásságának és nyomtatványainak vizsgálatával jól kimutathatók a betűformák változásai a reneszánsztól a klasszicizmusig.

A mester tökéletes példája az új típusú tipográfusnak. A különböző kiadványokat igyekezett a tartalomnak megfelelő formába önteni, ám munkájának egészére jellemző, következetes és tudatos elemeket is felfedezhetünk nyomtatványaiban, amelyek egyenesen a művész kézjegyeinek tekinthetők, így nála ténylegesen művészetté válik a betűmetszés és tipográfia. Ennek ellenére a kor követelményeként és saját

célkitűzésként is minél olcsóbban kellett előállítania a könyveket, hogy minél szélesebb rétegekhez eljuthassanak.

Ezen kívül erőteljesen szövegközpontos szemléletű volt a tipográfiai magatartása, így elősegítette a nyelvi kifejezés akadálymentesítését, gazdagodását is. A nyelv újabb és újabb közlésfunkciókkal bővül. A könyvnyomtatás hajnalán még csak a szöveg volt, azután alakult ki a cím, majd a címlap hagyománya, a szedés, kiemelések, díszekre lett szükség, és létrejött a funkcionális tipográfia és a dekoratív elv fogalma. Ez a fejlődés pedig egészen új kihívásokat és feladatköröket rótt a tipográfusra, a hivatástudat körébe emelte a szövegért való felelősséget.

Tipográfiai korszakolás

A nyomtatott betű a könyvnyomtatás terméke, feltalálásának éveként 1440-et tartják számon. Ekkor indult meg a kézírás betűinek szedett és nyomtatott betűkké formálása. A reneszánsz nyomdabetű alapvetően kétféle forrásból származik. Egyértelműen magán viseli eredetének nyomait, közvetlen elődje pedig a reneszánsz írott betű, a humanista minuszkula. De saját nagybetűvel még nem rendelkezett, így a régi Róma vésett, építészetben gyakran használt betűit, a római kapitáliszt használta kiemelésre. A tipikus reneszánsz nyomdabetűt

Claude Garamond alkotta meg, emlékét egyszerűsített és megújított formában ma is a Garamond betűtípus őrzi. Jellemzői, hogy a kalligrafikus betűhöz hasonlóan vékony és vastag vonalából áll – attól függően, hogy kézzel felfelé vagy lefelé húzza az ember a vonást – a kisbetű kezdő és befejező vonalai ferdék – a ferdén tartott toll következtében –, a kerek betűknek pedig ugyanezen okból a tengelye ferde. A római kapitális vésett formai hagyományait őrzi például a betűk talpának sajátságos, lapidáris kiképzése.

Ezzel szemben a 18-19. századi klasszicizmus betűje, az antikva a vékony-vastag vonalak kivételével minden reneszánsz hagyománnyal szakít. Ennek kiváló példája az olasz Bodoni mester betűje.

TIPOGRÁFIA DIÁKKONFERENCIA 2008. DECEMBER

Száraz Zsuzsanna: A reneszánsz és klasszicizmus határán: Tótfalusi Kis Miklós, a tipográfia mestere

A kalligrafikus formákat szerkeszthető, mértani jegyek váltják fel, eltűnnek a tollvonás sajátosságaiból adódó formajegyek. Ennek megfelelően a kezdő és befejező vonalak kiegyenesednek, a betűtálpak egyenes vonalakká válnak, a kerek betűk ferde

2. ábra: Bodoni betűje

tengelye pedig egyre inkább az egyeneshez közelít. A mértaniságot mutatja az is, hogy a betűk befejező formája ívből és csepp alakból körökből szerkesztett, pontocskában végződő görbületté válik. Ezen kívül a vonalvastagságok aránya is megváltozik, sokkal szélsőségesebb, kontrasztosabb lesz: a vastag vonalak megvastagodnak, a vékonyak elvékonyodnak.

Ám a reneszánsz és a klasszicizmus kora közeli művészettörténetileg esik még egy időszak: a barokk. A 17. századtól a 18. századig végbement átalakulás folyamán kifejlődött egy – már nem reneszánsz, de még nem is klasszicista – betű, amelyet a szakirodalom egy része késő reneszánsz, másik része pedig barokk betűnek nevez. Ám ezek közül egyik sem igazán találó, mivel ez a típus egyes formajegyeiben már teljesen szakított a reneszánszsal, de a klasszicista tipográfia előfutárának tekinthető, annak sok jegyét hordozza. Így a szakirodalom egy része „átmeneti” betűnek nevezi, mivel így nem sarkall a barokk korával való hibás összekapcsolásra. Ennek következtében a tipográfia történetében nem igazán beszélhetünk barokk korról, hanem egy fajta dinamikus fejlődésről, átmenetről a reneszánszból a klasszicizmusba.

A reneszánsz és klasszicizmus tipográfiája Európa egyes országaiban

Az angol betűműveltség egyértelműen holland alapokra tekint vissza, mivel az 1600-as évek végén John Fell Hollandiából hozatott betűmintákat az oxfordi egyetemi nyomda részére. Ez megelőzi mesterünk hollandiai munkásságát, viszont valószínűsíti, hogy forrásaik egy része közös, mivel a

Voskens családot Fell is nem egyszer említi.

Franciaországban a 17. század végéig a reneszánsz betű uralta a nyomtatott szöveg világát, XIV. Lajos pedig mesterséges reformmal sürgette meg a fejlődést: Jaugeon abbé és az akadémiai bizottság szerkesztéssel és pontos számításokkal hozta létre az új betű, a királyi antikva formáit, amelyet Philippe Grandjean betűmetsző

formált meg először, 1702-ben. Ez a típus is mutat némi rokonságot a holland fajtával, de jobban emlékeztet a klasszicizmus

betűire, mivel egészen más,

tudatos folyamat során jött létre, mint németalföldi párja.

Olaszországban azonban hasonlóan ment végbe a fejlődés, mint Hollandiában. A firenzei Cecci 1691-ből fennmaradt nyomtatványának betűi nagyon hasonlóak, sőt, egyes vélemények szerint egyenesen azonosak a hollandi betűk egy – az Ehrhardt-féle – típusával. E szerint Cecci betűi Kis Miklós amszterdami munkásságához vezethetőek vissza.

Kis Miklós és az átmeneti, hollandi betű

Tótfalusi Kis Miklós Hollandiában sajátította el a betűmetszést, ahol a kor legnevesebb tipográfusaitól tanulhatott és tevékenyen részt vehetett az átmeneti betű kifejlesztésében. A század leghíresebb németalföldi könyvnyomtató háza az Elzevir családe, kik a nagynevű betűművésszel, Christoffel van Dyckkel működtek együtt. A másik neves Amszterdami műhely Blaeu-ház volt, itt tanulta Kis Miklós a mesterséget, feltehetőleg a kiadóval együttműködő Voskens családtól. Bár a Blaeu-ház jelentőségét a „hollandi” betű kialakulásában eddig méltatlan

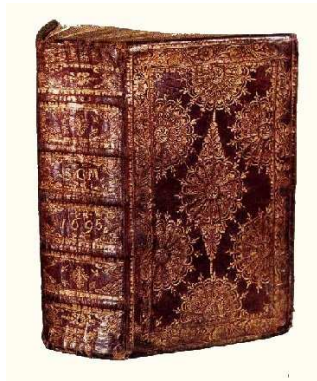
3. ábra: Kis Miklós egyik kolozsvári nyomtatványa, egy szakácskönyv

TIPOGRÁFIA DIÁKKONFERENCIA 2008. DECEMBER

Száraz Zsuzsanna: A reneszánsz és klasszicizmus határán: Tótfalusi Kis Miklós, a tipográfia mestere

módon elhanyagolták, mára számos bizonyítékot találtak a kutatók, amelyek alátámasztják ennek nagy mértékét. Egyes kutatók szerint Van Dyck eredetiségéhez és reformjainak újdonságához kétségek férnek. Ennek bizonyítéka például,

hogyan reneszánsz antikvaként – Garamond- és Granjon-féle betűként – határozták meg egy 17.

4. ábra: A híres amszterdami biblia

századi katalógusokban a reneszánsz típusú, Egenolff-Berner-háztól vásárolt betűiket. Emellett Van Dyck és az Elzevir-ház betűi magukon viselik az átmenetre jellemző jegyeket, de egyenletesség és kifinomultság dolgában messze elmaradnak a Kis által kifejlesztett típusoktól. Bár Van Dyck kezdte meg a kurzív átdolgozását – amely addig Kisé vegyesen dülöngélt, a kalligrafált reneszánsz betűhöz hasonlóan – az átmeneti kurzív Kis Miklós egyedülálló alkotása. Egységesítette és az átmeneti típushoz hangolta, mind vonalvastagságra, mind arányra és dőlésszögre nézve. Ő tette furcsa, önálló betűtípusból az antikva-család szervesen illeszkedő részévé, kiemeléshez kiváló betűvé.

Összefoglalva az átmeneti betű – és annak hollandi típusainak – sajátosságait: a tollvonásokból adódó kalligrafikus jegyek szabályosabbá válnak, de csak a klasszicizmusban válnak teljesen geometrikussá. A toll forgatásával járó vékony-vastag vonalak váltakozása már nem emlékeztet olyan nyilvánvalóan a kézírásos eredetre, ahogyan a körívek átmenete sem. A kerek betűk ferde tengelye egyre függőlegesebbé, a betűtalpak egyenesebbé, a kisbetűk ferde kezdővonalai – amelyek a kézírás esetében a kapcsolatot biztosítják – pedig jelentéktelenebbé válnak. A betűk egésze, aránya is változik, a kisbetűk nagy része nyitottabbá, szellősebbé válik, a vonalvastagság pedig kontrasztosabb lesz. Míg Garamondnál a vékony-vastag vonalak aránya

általában 1:3, addig Tótfalusi típusának esetében ez már 1:4-re változik, Bodoninál pedig már egészen szélsőséges, 1:6 lesz. Az átmenet iránya pedig a geometrikusabb, kontrasztos, könnyen olvasható és nyomtatható klasszicista betű felé mutat.

Tótfalusi tipográfiájának egyes sajátosságai, újításai

Mesterünk ökonomikus törekvéseiről fentebb már esett szó, ez pedig szorosán érinti a könyvek méretét és alakját. Ebben az időben a papírméretetek még nem voltak egységesek, sőt, a nyomtatványokat könyvkötők kötötték könyvvé, így saját ízlésük szerint vágták méretre az oldalakat, ezzel eltörölve egy nagyon fontos elemet, a tipográfus eredeti oldalarányait. Ennek ellenére Kis kevés, összesen 6 szabott formátummal dolgozott. Kisded formának a 24-edrét, 18-adrét és 12-edrét könyvecskéit nevezi, ezek általában gyakran forgatott, fontos műveket tartalmaztak. Házi papíralakja valószínűleg a „kis jegyzet” lehetett, amelynek mérete 34/35 X 44 vagy 33 X 42 cm. Ennek 12-edrétjét nevezi „kis formának”, ilyen alakban többnyire

5. ábra: Örmény és grúz betűs kevert szedés

vallásos vagy tanító célzatú műveket nyomtatott, amelyek így jól kezelhetőek voltak. A 8-adrét mesterünknek és korának legelterjedtebb méretezése volt, ez körülbelül a mai regényformátumnak felel meg. 4-edrét formát főleg ünnepélyes, jelentőségteljes kiadványokhoz használt, nagyméretű, fólió kiadványa pedig összesen 2 született. Kalendáriumait – amelyeket 1694-1702 között nyomtatott – 16-odrét méretben készítette el.

A formáknak ezen változatosságán túl a

TIPOGRÁFIA DIÁKKONFERENCIA 2008. DECEMBER

Száraz Zsuzsanna: A reneszánsz és klasszicizmus határán: Tótfalusi Kis Miklós, a tipográfia mestere

szedéstükröt és margót is a praktikusság jegyében tervezte meg: a papírfelület minél teljesebb kihasználására törekedett, az esztétikai szempontok feladása nélkül, nem kevés sikerrel. Munkássága kitűnő példája annak, hogy a gazdaságosság és a művészi igényesség nem zárja ki egymást.

Dekoratív törekvései főleg a mívés címlapokon és iniciálékban jelentek meg, de a háromszög alakú, záródísszel lezárt oldalak is jól mutatják. Nagy gondot fordított az egyes könyvek ajánlásaira, a tipográfusi előszavakra is.

Könyveinek tájékoztató adatait is alaposan kidolgozza, népművelői és reformátori tevékenységeit

mutatják az olvasót segítő, praktikus mutatótáblák, tematikák és tartalomjegyzékek. Különleges tipográfiai feladatokat is a modern kort megszegyenítő profizmussal oldott meg: színdarabokat szedett igen szép tagolással, többnyelvű, kevert szedése pedig egyenesen tökéletes. Hajlított sorokból is képez díszítőelemeket, ami jól mutatja, mennyivel megelőzte korát a dekoráció terén.

Véleményem szerint kijelenthetjük, az erdélyi tipográfus-művész, Tótfalusi Kis Miklós a betű három évszázados átalakulásában döntő és megkérdőjelezhetetlen szerepet játszott.

6. ábra: Tótfalusi Kis Miklós sírja
Házsongárdon

TIPOGRÁFIA DIÁKKONFERENCIA 2008. DECEMBER
Száz Zsuzsanna: A reneszánsz és klasszicizmus határán: Tótfalusi Kis Miklós, a tipográfia mestere

FELHASZNÁLT IRODALOM:

Haiman György:

Tótfalusi Kis Miklós (Magyar Helikon, 1972)

A képek forrása:

Wikipédia (http://hu.wikipedia.org/wiki/Miszt%C3%B3tfalusi_Kis_Mikl%C3%B3s, a lap utolsó módosítása: 2009. január 4. 18:34)

Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár honlapja (www.sk-szeged.hu, 6720 Szeged, Dóm tér 1-4.)